

Marija Pevec

Slovensko šolstvo na Kozjanskem med 2. svetovno vojno

Kratek oris slovenskega – partizanskega šolstva med 2. svetovno vojno

Tujci, ki so zasedli slovensko ozemlje leta 1941, so imeli isti namen, to je potujčiti slovenski narod in ga uničiti. Pomemben element v tem procesu je bilo njihovo šolstvo. Deli slovenskega ozemlja, ki so ga zasedli Nemci in Madžari, so čez noč morali sprejeti tuje šolstvo. Slovenske učitelje so odpustili, izgnali ali zaprli. Naše otroke so začeli poučevati tuji vzgojitelji v tujem jeziku in duhu. Italijani so uporabili drugačne metode za iste cilje. Sicer so pustili slovensko šolstvo v Ljubljanski pokrajini in obljubljali spoštovanje slovenskega jezika. Prve resne odpore pa so doživeli, ko so hoteli v čimveč slovenskih šolah uvesti pouk italijanskega jezika. Svojo posebno negativno izkušnjo s fašizmom pa so imeli primorski Slovenci.

Slovenski učitelji so bili narodno zavedni. Malo je bilo takih, ki so sodelovali z okupatorjem. Za sodelovanje so se odločili tisti, ki so bili nemškega rodu, ki so bili predvojni člani *Kulturbunda* ali tisti, ki so jih prepričali okupatorjevi sodelavci.

Novo obdobje za slovenske šole pomeni nastanek osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini leta 1942. Izdan je bil odlok o poslovanju slovenskega šolstva, ki ga je objavil Slovenski poročevalec. Tako so bile dane temeljne usmeritve za delovanje slovenskega šolstva na vseh kasnejših osvobojenih ozemljih po Sloveniji. V njem so bili poudarjeni vsebina dela, narodna zavest, domoljubje, manj pa organizacijski ukrepi. Ti so bili prepuščeni pobudi okrožnih in okrajnih odborov OF, ter celo posameznim krajem in učiteljem.

Po prvem zasedanju SNOS-a, februarja 1944, je bil osnovan odsek za prosveto, ki je vodil vso prosvetno politiko, vse do osvoboditve. V okrožjih so bili organizirani odseki za prosveto in imenovani šolski nadzorniki. Predpisan je bil tudi začasni učni načrt za nižje in višje razrede osnovne šole. Za učitelje so bili organizirani pedagoški tečaji.

Razmere na Kozjanskem

Slovensko šolstvo se je na Kozjanskem, ki je del Spodnje Štajerske, razvijalo v veliko težjih razmerah, kakor v drugih predelih okupirane Slovenije. Na tem področju so bili Slovenci izpostavljeni močnemu terorju ponemčevanja. Eno najmočnejših sredstev za ponemčevanje naših ljudi je bila nemška šola in nemški jezikovni tečaji. Po vdoru in vojaški zasedbi Kozjanskega /11.4.1941/, so Nemci odpustili iz služb slovenske učitelje in veliko so jih aretirali. Izselili so jih v Srbijo in na Hrvaško. Namestili so svoj učiteljski kader; veliko od njih ni imelo primerne izobrazbe. V mnogih primerih jim je bila glavna naloga, da so znosili slovenske knjige in šolske arhive pred šolo in jih zažgali.¹

¹ Stane Terčak: Partizansko šolstvo na okupiranem spodnjem Štajerskem. Letopis Muzeja narodne osvoboditve 1958, (dalje Terčak), str. 203–212.

V šolah po Kozjanskem so uvedli nemški pouk. Na OŠ Jurklošter so nemški učitelji stanovali v stanovanjskih prostorih šole. Učitelji niso imeli pedagoške izobrazbe. V OŠ Kalobje so odstranili vse slovenske napise in jih nadomestili z nemškimi. Sredi maja 1941 sta prišla iz Šentjurja pri Celju nacistična učitelja. »Popisala« sta otroke od desetega do štirinajstega leta starosti. Poučevala sta enkrat tedensko, največ petje. Obisk pouka je bil zelo slab. Ljudje so sovražili nemško šolo, slovenske pa ni bilo.²

Prve neorganizirane oblike slovenskega pouka so se na Kozjanskem začele že leta 1942. Janko Regvat, ki je bil imenovan za prvega šolskega nadzornika, je zapisal: »Pojavljajo se majhne ilegalne grupe otrok, ki jih poučujejo zavedne slovenske žene. Učili so se pisanja in čitanja, o Osvobodilni fronti...« Na »glavo« Janka Regvata so razpisali na gestapovski komandi deset tisoč nemških mark, se spominja Kristina Vah.

Osvobojeno ozemlje in organiziranost slovenskih šol

Kozjanski odred je v sodelovanju z Bračičevo brigado izvedel številne akcije, s katerimi je prisilil Nemce, da so se umaknili iz Kozjanskega. Poleti 1944, ko je bilo Kozjansko osvobojeno, so na tem področju začeli organizirati tudi šolstvo.³

Pokrajinski odbor OF za Štajersko je izdal, avgusta 1944, poziv učiteljem na Štajerskem: »...Mladina in starši v teh področjih kličejo strokovno učiteljstvo, da prevzame po treh letih zaslužnjanja, vzgojo in pouk naše mladine v svoje roke. Pozivamo vas kot strokovne tovariše, da se odzovete klicu svojega naroda...Kliče vas vojska, kliče vas naša mladina...« Učiteljica v OŠ v Št. Vid pri Planini je izjavila, da so ljudje z velikim zanosom sodelovali pri odpiranju šole, saj so s cvetjem okrasili poslopje in razvili transparent: »Pozdravljeni slovenski vzgojitelji! Ljubim te šola, ker me slovenski učiš«.⁴

Odlok o organizaciji šolstva na osvobojenem ozemlju iz maja 1942 je poudaril vsebino dela, narodnoosvobodilno zavest, domoljubje. Podana je bila temeljna usmeritev, kaj učiti in kako vzgajati. Organizacija pa je bila prepuščena samim šolam.

Dopis iz Kozjanskega, septembra 1944 nam priča, s kakšnim zanimanjem so se lotili organizacije šolstva. »...S posebnim zadovoljstvom sprejema ljudstvo organizacijo slovenskih šol, ki so ustanovljene po predhodnih sestankih z roditelji. Osvobojeni teritorij nam nudi priliko, da ustanovimo še več šol, kakor hitro bomo imeli učiteljstvo. Dobro bi bilo, če bi nam Odsek za šolstvo poslal okvirne učne načrte. Okrožni odbor bo v najkrajšem času predlagal šolskega referenta...« V okrožjih so organizirali odseke za prosveto. Imenovani so bili šolski nadzorniki in prosvetni referenti. Priprava in začetek pouka je bila v tem času njihova prva skrb. Redno so obiskovali šole in pomagali učiteljem pri njihovem delu. Na skupnih sestankih so obravnavali šolsko delo, analizirali učni načrt. Učitelj je svoje delo povezal z delovanjem v kraju, kjer je bila šola. To je bilo kulturno in propagandno udejstvovanje.⁵

Kadar govorimo o slovenski šoli med vojno, imamo pred očmi posebne razmere, v katerih so šole delovale. Pouk se je prilagodil temu, da je delo zmotila nemška hajka ali ofenziva. Ni bilo nekega ustaljenega reda in življenja. Šola je delovala v tesni povezanosti z odporniškimi gibanjem in dogodki, ki so se odvijali v okolišju.⁶

² Muzej novejšje zgodovine v Celju, (dalje MNZC), fasc.56A. Naši kraji med vojno in okupacijo.

³ Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško. Krško skozi čas. Krško 1977, str. 465–503.

⁴ Terčak, 203–212

⁵ Kolar Vilko: Služba Šolskega nadzornika za časa narodnoosvobodilne borbe. Sodobna pedagogika 1951, str. 178.

⁶ Slavica Pavlič, Viktor Smodej: Partizansko šolstvo na Slovenskem. Partizanske osnovne šole. Ljubljana 1981, 31–32.

Vloga in delo učitelja

Prvo poročilo o delovanju slovenskih šol na Kozjanskem je iz srede julija 1944. Poročilo je napisala Fani Košir – Meta. Prva šola, ki je začela delovati je bila OŠ Henina. Pouk se je pričel 1. julija 1944. Do srede oktobra je delovalo enajst šol, po poročilih okrožnega odbora OF Kozje je bilo novembra delujočih trinajst šol.⁷ Okrožje je organiziralo akcijo, da bi pritegnili učitelje k ustanavljanju šol. Namenili so jo vsem, ki bi bili kakorkoli pripravljeni in sposobni dati mladini vsaj osnovno znanje. Da bi bil učni kader usposobljen za poučevanje na ustanovljenih šolah, so bili organizirani pedagoški tečaji. Učitelji so se javljali od povsod, največ iz obrobja Kozjanskega.⁸

Učitelj iz OŠ Prevorjje poroča o znanju otrok naslednje: »Znanje otrok, zlasti kar se tiče slovenskega jezika, je obupno. Učenci nimajo nobenega besednega zaklada, ne razumejejo najpreprostejše Gregorčičeve pesmi, ne znajo pisati po nareku in celo prepisovanje iz table jim dela težave. Peti razred čita tako kot sicer drugi razred na začetku leta.«⁹ Učitelji so bili zelo aktivni. Ustanavljali so pevske zборе, pomagali pri organiziranju partizanskih mitingov in organizirali amaterske igralske skupine. Na Planini so ustanovili »Dom ljudske prosvete«. V posebnem prostoru so imeli čitalnico in knjižnico.¹⁰ Obisk pouka je bil po šolah različen. OŠ Henina je obiskovalo povprečno 113 otrok, razdeljenih v štiri oddelke. Vse otroke sta poučevali dve učiteljici. Iljica Trampuž v svojih spominih pripoveduje, kako radostno in veselo so starši in otroci pričakali pouk. »Od ust do ust se je širil glas: Šola bo!«¹¹ Ves inventar in knjige v šolski knjižnici so ob začetku vojne uničili Nemci. Člani okrožja v Kozju in njihovi kurirji so priskrbeli nekaj slovenskih knjig, kredo, zvezke in nekaj barvnikov.¹² Učiteljici sta poučevali brez vsakega učnega načrta. Kot učno gradivo je služila »bivša čitanka«, pesmarice, ki so jih poslali iz okrožja v Kozjem, mladinski list »Novi rod«, list za učitelje »Prosveta«. Kurirji postaje TV 25, so priskrbeli razne igrice, ki so jih igrali na proslavah. Za branje so uporabljali tudi Poročevalca.¹³ Iljica Trampuž poroča o znanju otrok takole: »Znanje slovenskega jezika je obupno. Otroci niso znali ne brati, ne pisati...« Kdor je šel mimo heninske šole, je videl pred šolo stati pionirje z » lesenimi puškami«. To je bila ti.« pionirska straža«, ki je opozarjala pred morebitnim prihodom nemških vojakov. Ob učiteljičini mizi je vedno stal nahrbtnik. Vanj so pospravili knjige, če so dobili novico, da so v bližini nemški vojaki.¹⁴ Pouk je bil večkrat prekinjen. V avgustu je šla preko Henine prva večja hajka. Šolski razred je bil nabito poln, ko so dobili obvestilo, da prihajajo nemški vojaki. Pouk je bil za nekaj dni prekinjen. Nemci so iskali »banditsko učiteljico«, kot so imenovali Iljico Trampuž.¹⁵ Učiteljici za svoje delo nista prejemale denarne podpore. Zaradi nevarnosti prihoda Nemcev sta velikokrat prenočevali na prostem.

OŠ Jurklošter je bila odprta sredi julija 1944. Učenci so bili razdeljeni v tri oddelke. Oddelek s starejšo skupino je vodil Viljem Žener. Predmetnik je bil sestavljen iz: računstva, slovenskega jezika, prirodoznanstva, zemljepisa, telovadbe in petja. Učitelj Žener pravi v svojem šolskem poročilu: »Poučujem največ brez urnika in največ snov iz NOB.... Cilj je

⁷ Terčak, str 12.

⁸ Strašek Milenko: Učili so se ABC v vojni. Novi tednik 1974, št. 35.

⁹ Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, (dalje INZ), fasc. 657.

¹⁰ Terčak, str 217.

¹¹ MNZC, fasc. 32, Poročilo Iljce Trampuž, 23. 10. 1950.

¹² Stane Mervič: Partizansko šolstvo. Med Bočem in Bohorjem. Šmarje pri Jelšah – Šentjur pri Celju, str. 326–330.

¹³ Ustna izjava učiteljice Anice Vutkovč.

¹⁴ MNZC, fasc. 32, Spomini Iljice Trampuž.

¹⁵ INZ, fasc. 657.

obvladati osnovne pojme, katere naj bi učenci v tej starostni dobi posedovali, a jih je nemška šola izbrisala.«¹⁶ V OŠ na Planini, so se ob vdoru Nemcev (aprila 1941), učitelji odločili za prekinitve pouka, učencem pa so naročili, naj skrijejo slovenske knjige. Kmalu zatem so Nemci organizirali svojo šolo.¹⁷

Sredi avgusta 1944 je Vlado Majhen – Rafael sklical sestanek učiteljev, ki so se takrat nahajali na Kozjanskem. Dogovorili so se katere šole bodo začele delovati in kdo jih bo poučeval. Po 20. avgustu so začeli učence vpisovati v šolo. Rautar Janez je bil določen za ravnatelja, hkrati pa je bil imenovan za prosvetnega referenta za okraj Planina- Sevnica. Čitanke, zvezke in svinčnike so si učenci priskrbeli sami. Šolsko kredo so učitelji dobili od svojih zaupnikov in sodelavcev. Obisk pouka je bil zelo dober, saj so otroci radi hodili v šolo. Organizirani so bili trije oddelki po okoli dvajset otrok. Vsako učno uro je spremljala pesem. Zelo priljubljena je bila pesem »Le naprej odred kozjanski«. Izhodišče učnih ur je bil osvobodilni boj v Jugoslaviji, Sloveniji in na Kozjanskem.¹⁸

Učiteljica iz OŠ Št. Vid pri Planini pripoveduje, da je bilo v času vojne najtežje dobiti papir. Pisali so kar na »škrniclje« od sladkorja. Zelo rada pove o odnosu učencev do pouka: »Šola je mladim v tistem času mnogo pomenila. Pri pouku je vladala tista prava disciplina. Otroci so hoteli čimveč znati.«¹⁹

Šolsko knjižnico so uredili tako, da so pripeljali knjige iz Rude. »Zbirali« so jih tudi po okoliških vaseh. Knjižnico je vodil učitelj Viljem Žener. Padel je v nemški ofenzivi decembra 1944.²⁰

Oktobra 1944 so pripravili proslavo v spomin obletnice rojstva Simona Gregorčiča. Začela se je s slavnostnim govorom prosvetnega referenta, nadaljevala z deklamacijami učencev, šolskim pevskim zborom, mladinskim pevskim zborom. Proslava je imela velik odmev med ljudmi in veliko udeležbo.²¹

Osnovne šole so ustanovile podmladek Rdečega križa Slovenije. Učitelji so učencem razložili pomen ustanovitve. Priredili so proslavo. Učilnice so okrasili s cvetjem in zelenjem. Stene pa z zastavami RK. Na tabli je bil napis »Vse za naše ranjence«. Zbirale so sanitetni material, prostovoljne prispevke, sadje, zdravilne rastline, moko, jajca, volno za nogavice, med, slanino... Imeli so še posebne nabiralne akcije, za vojsko in za ranjence. V OŠ Henina je pri akcijah sodelovalo 63 učencev. Vse prostovoljne prispevke in članarino so izročili RK v Jurkloštru. Prispevki so bili zelo skromni. Imajo pa veliko težo, zaradi razmer v katerih so bili zbrani. Otroci in njihovi starši so pokazali veliko solidarnosti.²²

Šole so ustanovile svoje roditeljske svete, v skladu z odlokom iz februarskega zasedanja SNOS 1944 v Črnomlju. Na svojih sejah so obravnavali najbolj aktualne probleme: vzpodbujanje staršev, da so pošiljali svoje otroke redno k pouku, preskrba obleke učencem, sodelovanje pri organiziranju kulturnih prireditev. Svet je priskrbel poleg tega tudi kurjavo – drva za ogrevanje učilnic. Delo roditeljskega sveta je pripomoglo k večjemu obisku pouka.

Učitelji so z učenci organizirali proslave, ob stoti obletnici rojstva Simona Gregorčiča, ob obletnici oktobrske revolucije in proslavo v čast prihoda Rdeče armade na jugoslovanska tla.

¹⁶ INZ, fasc. 101/II, 101/III.

¹⁷ MNZC, fasc. 32.

¹⁸ Ustna izjava učitelja Janeza Rauterja.

¹⁹ Ustna izjava učiteljice Darje Rautar.

²⁰ Ustna izjava učiteljice Slavice Jazbinšek.

²¹ INZ, fasc. 657.

²² Prav tam.

Program je bil sestavljen iz govora učitelja ali prosvetnega referenta, deklamacij, petja partizanskih pesmi. Proslav so se udeležili tudi starši. Posebna oblika prireditve je bilo »miklavževanje«. Pripravili so ga člani roditeljskega sveta in učenke višjih razredov. Šolske otroke so obdarovali z zvezki, s svinčniki, s suhim sadjem, peresniki. Na prireditvi so peli pesmi, igrali na harmoniko in deklamirali...²³

Decembra 1944 so Nemci v svoji ofenzivi ponovno zasedli Kozjansko. Pouk je bil prekinjen. V večini šol so uničili inventar, pisni material. Šolsko poslopje na Planini so nemški vojaki izropali in zažgali. V Kalobju so se v šoli nastanili nemški vojaki.²⁴

---

²³ Prav tam.

²⁴ MNZC, fasc. 32.